

Almänna Anmärkingar
 Vid en
**Krydd- och Trå-gårds
 Anläggande,**

Med

Wederbrändes Tilstånd/

Under

Oeconomiae PROFESSORENS och Kongl. Svenska
 Wetensk. Academ. Ledamors

Herr **PEHR KALMS**

Insende/

För *Magister-Kranzen*

Utgifne/

Och til almänt ompröfwande öfverlemnade i Åbo *Academies*
 Öfre Sal f. m. den 14. Junii, 1754.

Af

OLOF WESTZYNTHIUS,

Joh. son. Österbotninge.

ÅBO Tryckt, hos Direct. och Kongl. Boktr. i Stor-Försten-
 dömet Finland, JACOB MERCKELL.

Encke - Probstinnan /
Adla och Dygd = Förnåmna
S:RU

MARGARETA FABRICIA,

FÖDD CAJANA.

Min Gunstiga Fru Moster.

SKu Moster! tag af wördsam hand
Et wördnads = prof: ett pappers band!
Med blider syn des wärde måla!
Det wärde nog, nog ära fått,
Om det sig wäl har understätt
Med detta Wårda Namnet präla.

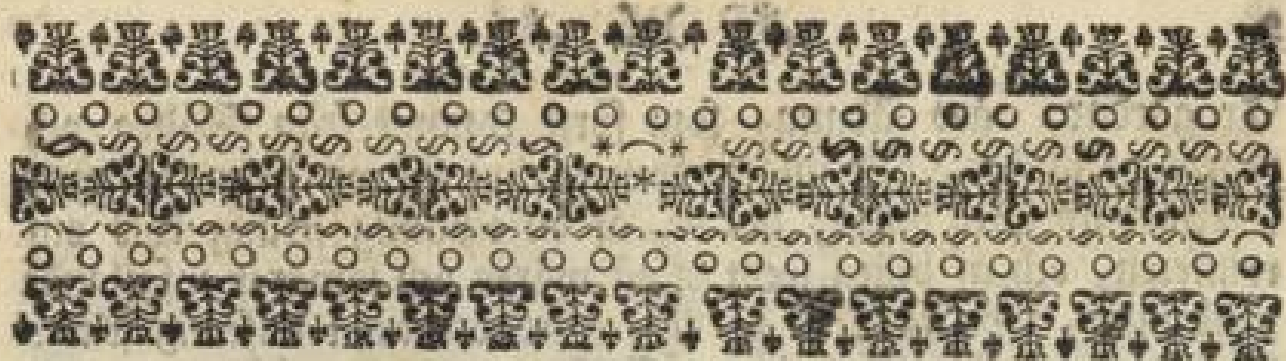
Wårt wida Låhu det wörda wet,
Fru-Moster, Er fullkomlighet:
För Könets pris Er wäsend' dyrcka.
Hos mig är det en dubbel lag;
En dubbel grund widkännes jag,
Der blodets band ock det mån' yrcka.

Den Gud, som Er bedröfwat har,
Då glädie nog i wäntan war:
Båd' Mor ock Måka från Er tagit;
Han låte sorge = molnen fly!
Han giöre glädie = solen ny!
Han hele 'gen de sår han slagit!

Min Gunstiga Fru Mosters

Admiulaste Tienare

O. WESTZYNTHIUS.

Eni unni god, tings samfundet, in i hundra år, som de
pillerit på, som de har gjort, som de har gjort, som de
som de har gjort, som de har gjort, som de har gjort, som de
§. 1.

N Krydd- och Trå-gårdar, rätteligen anlagde och
ansade, hafwa både margfalt nöje och nytta med sig,
är så klart, at det ei behöfwer bewis. At och denna
gagneliga hushålds-gren härtils blifwit ganska myc-
ket åsidosatt i wårt Finland, är beklageligen åfwen
alt för sant. Min tid och mina wilkor tillåta mig ei, at hand-
la om alt det, som til Krydd- och Trågårdens-wäsendet hörer. Jag
wil endast enfaldigt och korteligen anföra några fåå almånna
anmärckningar wid det, som wid en Krydd- och Trågårdens
anläggande böv i acht tagas; och gör mig, i öfrigit, det
hopp, at den Gunstige Läsaren dessa fåå rader med wanlig
benågenhet anser.

§. 2.

Et första, som wi i acht tage wid en Krydd- och Trå-
gård, så framt den skal blifwa wäl och med fördel an-
lagd, är des situation eller Belågenhet. Wi boe uti es
långt til Norden belågit land, der somrarna äro korta, win-
trarna långa, och understundom owanligt kalla; Ofta infalla
och långt in på sommaren så strånga frostnätter, at åfwen wä-
ra almännaste inhemske wilda trån, som Gran och Tall,
blifwa deraf skadade. De måste wäxter, som wi för mat,
samt åtskilligit annat behof och nöje, plantere i wåra Krydd- och
Trå

Trågårdar, äro sådana, som först kommit från Södra och
 warmare länder, och småningom wahnt sig wid vår Himmel;
 Derföre är intet under, om de, af en owanlig sträng köld om
 vintern, och af bistra seent in på våren och somaren infallande
 frostnätter, löpa fara at dö ut, eller ock taga ansenlig skada.
 At nu, så mycket gjörligit är, förekomma detta, bör man wid
 en Krydd- eller Trågårds anläggande vara ganska sorgfällig
 derom, at den har skiul och beskydd mot de kalla wäder, samt
 at man på alt sätt må kunna föröka sommar-wärman. Til
 den ändan, bör en Trågård anläggas så, at den står fri och
 öpen emot Sud-Ost och Söder, för den bästa solen och i syn-
 nerhet morgon-solen skull, som wäl med skäl må kallas sålen
 för en Trågård. I ansende til de kalla wädren, bör en Trå-
 gård vara betäckt för Nordan och Nordväst, samt åfwen til
 en del för Nord-Ost, emedan erfarenheten wisat, at de äro
 de farligaste för spåda wårter, och understundom åfwen för
 gamla Trån, genom den stränga köld de med sig föra, ut-
 torckande, fölsachteligen, al must och kraft som uti wårterna fin-
 nes, och förhindrande, at de ei kunna komma til en tilbörlig
 mognad. Berg, backar och högder äro de bästa skiul mot dessa
 kalla wäder, när de ligga så, at man får på södra sidan om
 dem anlägga Trågården; Doch bör man med twårdiken tätt
 til högden eller berget hindra, at ei wän sila sig ned från det
 samma under Krydd- eller Trågården, och dymedelst göra jor-
 den sur och elak. I brist af sådana berg eller högder, eller der
 de ei ligga så nära eller wäl til hands, bör en Krydd- eller Trå-
 gård anläggas på Södra sidan af någon Byggnad, som då
 motar de kalla wäder, och befordrar värman. Hwarest beg-
 ge dessa lidgenheter fela, der har man af en hög Skog samma
 förmon; men är icke heller den at tilgå, så underhielpes na-
 turen genom konst, och Trågårds-plazen betäckes med *plantager*
 af wilda trån. Wid denna betäckning genom *plantager* eller
 skog märckes doch, at derwid de trån äro de gagnetligaste och
 för

förnämste, som hafwa tiocka, riska, löffulla och tidiga cronor: ibland hwilke i synnerhet Granen giör den bästa nytta, emedan hon winter och sommar behåller sina barr; en Tallskog får rum efter henne; men Alm, Lönn och flera dylika, som ännu stå löf-lösa den tid om wären då wärterna hafwa skugd måst af nöden, äro ei så goda. Höga planck på Norra sidan äro ock goda; men i synnerhet äro höga upreste murar förträffelige. Har nu plazen des utom, at sin norra *tract*, torr mo, hedar, barrskog, m. m. s. så är säkerheten för kiöld så mycket större. Sedan bör man tilsee, om möjligt är, at Trågårds-marcken sluttar något litet til Söder, och ännu aldrabäst til SödOst. Ty en sådan belägenhet afwärijer först något de farligaste wäder. Sedan är des förmon af helt besynnerlig wicht i anseende dertil, at marcken och wärterna sålunda komma at ligga bäst til för solen, och efter det sednare förbehåld, för morgonsolen, då således genom det, at solstrålarne komma at falla mindre snedt på marcken, deras kraft, eller wärmen, anseentligen förökas. Utaf en så belägen jord har ock watnet en lagom afgang, doch utan at giödnings musten afflyter; hwarföre man ock med flit kallade den litet lutande, til åtskilnad ifrån en mycket lutande, som intet duger, så wida uti den al must lätteligen flyter utföre, ja, äfwen sielfwa mulen, då häftigt eller långsamt regn infaller. Kan man si hafwa en sådan litet sluttande belägenhet, så är, näst den, en jämit Yta öfwer hela Trågårds-marcken den bästa, som har stort företräde fram för en med högder och dällder upfold, i det, at inga ställen skyggas af de andra, och inga äro besynnerligen utsatta för wäder, thor-ilar och starka regnskurar. Mindre ojämheter, af små kullar och gropar, stå doch at afhjelpa wid marckens första tilredning. På höga berg eller spisen af högder är ei så rådeligit at anlägga en Trågård; ty utom det, at wärterna på sådana ställen hafwa gemenligen brist på watn, och äro ganska benägne til torefka; så äro de ock, der planterade, för mycket utsatte för stormar och allahanda slags blås.

blåsväder, hvarigenom de kunna taga stor skada. Diupa då-
der, och ställen, som äro på alla sidor utan aflopp, eller sumpiga,
fårr och moras, äro, bland alla, de orientligaste til en Trågårds
anläggande. Ty låt vara, at de med mycket dikande, uphöjning,
eller annan trägen och kostsam omlagning, kunna bringas at
bära wårter, som hafwa rötter af mindre utsträckning; så står
det doch med dem, hwilkas rötter fästa sig diupare ned i jorden,
mer än swåriligen at århålla, at de skola kunna här trifwas, utan
de taga til sig af wåtan syra och förruttneise, så osund och os-
smakelig frucht, samt hwarjehanda sjukdomar, och dö omsider
ut. Et annat, som bör afhålla en, at ei anlägga någon Trå-
gård på sumpiga och sura ställen, är det, at Trån eller andra
wårter, planterade på en lågländt och wåt jordmon, taga mång-
faldt snarare skada och dö ut af winter-tiölden, än de, som stå
på torr och högländt jord. Jag wil ei tala derom, at wårter-
na taga margfaldt skada af de från sumpiga ställen upstigande
ångor och dunster, samt at sådana plazer äro för sielfwa mens-
niskiorna mycket ohälsosamma, at bo och wistas uppå. 3 öf-
rigit, föreskrifwer dels försigtigheten, dels nyttan och beqväm-
ligheten, at til Trågård utwåles en plaz, som of naturen är
sund, afskild ifrån träsk, moras och *mineralisk* jord, med en frisk
och hälsosam luft: som ei är för trång och mycket instränckt, us-
tan åger tillräckelig widd, så at wårterna kunna ernå ifrån hwars
annan nödigt afstånd: som jämwäl ligger när intil wåningshu-
set, på det ågaren må hafwa en förnöijande utsicht, och tillika
kunna gifwa på alt behörig achtning. At Blomster-gården,
såsom den der gifwer hela wårcket des största prydnad, bör, för
Prospecten skul, anläggas straxt frammanföre wid ingången; men
Köks-gården på sidan, eller ock näst intil den första, och Trå-
gårdens ytterst, på norre kanten, är lätt at finna. Doch kunna
i smärre Krydd- och Trågårdar, frucht-trån planteras på listor-
na af qvarteren, samt blomster emellan dem; men köks wårter-
na inuti på sielfwa qvarteren. Den måst brukeliga och wac-
kraste

kraste *Figuren* af en Krydd- och Trågård räknas wara en *quadrat*, eller et *oblongum*, emedan deri, efter Trågårdsmästare-konst, de mäst *regulairiteter* och den behageligaste *prospect* kan inrättas. Kan man från något ställe af Krydd- eller Trågården hafwa utsicht til några sköna fält, wackra Kyrkor eller byggnader, behageliga sidar eller floder, m. m. s. så är stället så mycket angenämare.

§. 9.

Nästa kommer i öfwerwägande, hwad för slags Jordmon man wid en Trå- eller Kryddgårds anläggande bör måst achta, och helst utwåla. Af de tre almännaste jordmoner, som äro Lera, Swartmylla och Sand, tienar ingendera, allena och för sig, för allahanda wårter. Wårterna åter, hwilcka en Trågård inbegriper, utgöra, efter deras absoluta almannaste indelning, 3:ne *Classer*: Blomster, Röks-krydder och Trån. Här af blifwer lätt at sluta, det ingen wis jordmon gifwes, som wid en Trågård anläggande *absolute* kunde tagas såsom tienande för hwar och en af besagde *classer*, jag må ei säga för de til hwar och en af dem hörande oändeligen *differentie species* och *varieteter*. Men detta hindrar dock intet, med mindre någon wis af dessa almäna jordmoner kan äga uti tienslighet företräde för de andra. Och den är Swartmylla; ty denna, såsom et *medium* af Sand och Lera, är stickeligast, at igenom någon tilfogad konst, ikläda sig en natur, som i något närmare lag, liknar nu den ena, nu åter den andra af samma sina förwandter; och hon står snarast at förändra, efter sakens beskaffenhet och behof, til fetare eller magrare, mera eller mindre bindande, o. s. w. Sandjord är uti Trågårdar mycket tienslig för de wårter, som fordra mycket löshet, torcka, hetta och en drifwande kraft; men för andra icke så, emedan den är både för lös och mager, och ganska hastigt släpper fuchtigheten ifrån sig,

fig. En stark Lera gör, at små och klene växter hafwa der intet länge bestånd; ty genom det, at Leran har sina delar mycket hårdt bindande, och uti jorden hindras värfkan af luft och watern, förqwärfjes deras tillwärt. En jämn blandning af Sand och Lera, lagom diup, med botn af sand, smått grus eller dyfikt, hwilcken af somliga med skäl kallas en god rik jord, är äfwen bland de bästa; men finnes på få ställen. Men doch kan en styf lera förbättras, och dugelig göras, igenom tillførsel och utblandning af sand, förrotnade *vegetabilier*, morasig jord, o. s. w. en stark sandjord, åter, genom tillførsel och utblandning af lera, den man på ätskilligt sätt kan göra härtil tienlig. När dertill sedan kommer en god och wät brunnen gödning, så kan en jordmon hos oss i Finland bringas at bära någonsin så ymnig och skön frucht, af dem, hwilcka tola wärt *climat*, som på någon annan ort. Det är ock lätt, at göra den mera eller mindre fet, alt som man för hwarjehanda växter finner nödigt. Jag går här förbi de hwarjehanda sätt, som brukas at förbättra och gödda en Trågårdsjord, hwilcka äro gemenligen de samma, som brukas af fåcka Åkermän. En god Krydd- och Trågårdsjord bör wara af en alns diuplek, åtminstone af en half alns, emedan frucht-trån annors ei kunna hafwa af den tillräckelig föda, och rotfruchter på långt när ei hinna til den storlek och godhet, som fordras. Huru skadelig en wät och sur Trågårdsjord är, är uti §. 2. omnämndt. Stenachtig marck är otienlig, emedan växternas rötter genom stenarna hindras at komma fort, och således snart borttorckas och dö ut. Skal en Krydd- eller Trågård anläggas på ett sådant ställe, bör jorden förut til en alns diup upgräfwas, alla stenarna uptagas och borttrånsas, och marcken sedan genom tienlig Gödning skickelig göras. Alt en Trå- eller Kryddgård ei bör anläggas på en sådan jordmon, som är mycket grund, och der hårda hålleberget straxt derunder tager emot, kan en och hwar lätteligen finna.

S. 4.

Af hwad Watn en Trågård hafwer den bästa fördel, följer nu sidst at ompröfwas. Godt och tillräckeligit watn är en så nödwändig sak wid en Krydd- och Trågård, at utom det, alla andra förmoner, och all annan möda och omkostnad, är aldeles fåfång. Ty genom watn hämta wårterna deras måsta föda; watnande bör i torr wäderlek, ersätta det, som wårterna annors genom regn kunna århålla. Nu är en stor skillnad på watnens godhet, och tienlighet härtil: De wårter, som kunna hafwa det bästa watn, wåra och tröfwas aldrabäst.

Alf alt watn är Regn och Regnwatten funnit wara aldrabäst, som måst bidrager til plantornas trefnad och frodighet. Måst det är flytande Ström- eller A-watn, allenast at det är fritt ifrån all af hafwet meddelad salta. Så fördelachtig, som nöjsam och beqwämlig är alltså den lägenhet, hwar wid man kan hafwa innom eller wid Trågården en rinnande bäck. Men om den intet hafwes naturlig, och det likwäl gifwes en slikt lägenhet i någon nära belägen högre neigd; så betalar det aldeles sin omkostnad, om man medelst *canaler*, leder bäcken til och igenom Trågården. Sid- eller Damwatn är för wårterna mycket godt och hellosamt, helst det i sig sjelft är lita som fett, jordfult och afwen af solen *tempererat* och upwårmdt; men påstås doch ei wara såmu-godt med Bäck-watn. Hafs-watnet, såsom bittert, wrångt och salt, duger intet. Käll och Bruns-watn är fattigare på jord, och dertil, mycket hårdt, skarpt och så til säjande, aldeles rått, samt ofta *Mineralt*; är alltså för wårterne mindre tienligit. Doch förankåtes mon merendels, af mangel på annat tienligare, til at betiena sig af detta, sedan det i synnerhet, är förbättradt, på de sätt, som med watn wid Trågårdar wanlige äro. Såsom, nemligen, kallt watn är för plantan mycket ohälsosamt, i synnerhet, derest någon
wore

wore så vordang, och bestänckte henne dermed medan hon är
 varm och het; så upbringes vatnet förut uti baljor, tunnor
 och kar, til at af solen väl genomvärmas och *tempereras*,
 innan wårterna dermed watnas. Dessa Watukar kunna, i
 en het sommar, tillkonda wårterna äfrven medelst deras ångor,
 någon nytta. Uti de samma kan ock inläggas någon god jord,
 som förutan det, at den gör vatnet fetare, äfrven tillika med
 luften, utdrager derutur all hård- och skarpheit. Af gödsel, på
 lika sätt uti vatnet lagd, förbättras det ock anseentligen: i syn-
 nerhet det mindre tienliga. Et sådant tillagadt watern, rätteli-
 gen och med försigtighet brukat, gör ofta god nytta. Kan
 man hafwa Dammar, ju större ju bättre, uti en Krydd-
 eller Trågård, så äro de merendels bättre än brunnar,
 emedan vatnet uti dem är mera af solen och luften up-
 värmdt, och tienligare giordt för wårterna.

